

Samuel, Marián; Žažová, Henrieta

Kostol Narodenia Panny Márie v Socovciach : (výsledky archeologického a archívneho výskumu)

Archaeologia historica. 2012, vol. 37, iss. 2, pp. 577-593

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128282>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Kostol Narodenia Panny Márie v Socovciach

(Výsledky archeologického a archívneho výskumu)

MARIÁN SAMUEL – HENRIETA ŽAŽOVÁ

Abstrakt: Príspevok predkladá výsledky archeologického a archívneho výskumu Kostola Narodenia Panny Márie v Socovciach. Kostol postavený v dominantnej polohe uprostred Turčianskej kotliny patrí podľa novovekých tradícií medzi najstaršie v regióne, hoci prvá hodnoverná správa o ňom pochádza až z polovice 13. storočia. Krátkym záchranným archeologickým výskumom v exteriéri stavby sa odkryli základové murivá, ktoré pravdepodobne súvisia s najstaršou stavebnou fázou pochádzajúcou spreď 1. pol. 13. storočia. Odkryli sa tiež zvyšky zaniknutej kostnice, niekoľko hrobov bez nálezov a monolitné náhrobné kamene (jeden s vyrytým krížikom), aké sa Slovensku vyskytujú od 11. do začiatku 14. storočia. Priamo pod základmi gotického presbyteria sa našiel menší depot denárov typu Redwitz (1430–1434).

Kľúčové slová: Slovensko – Socovce – stredovek – sakrálna architektúra.

The Church of the Birth of the Virgin Mary in Socovce (results of archaeological and archive research)

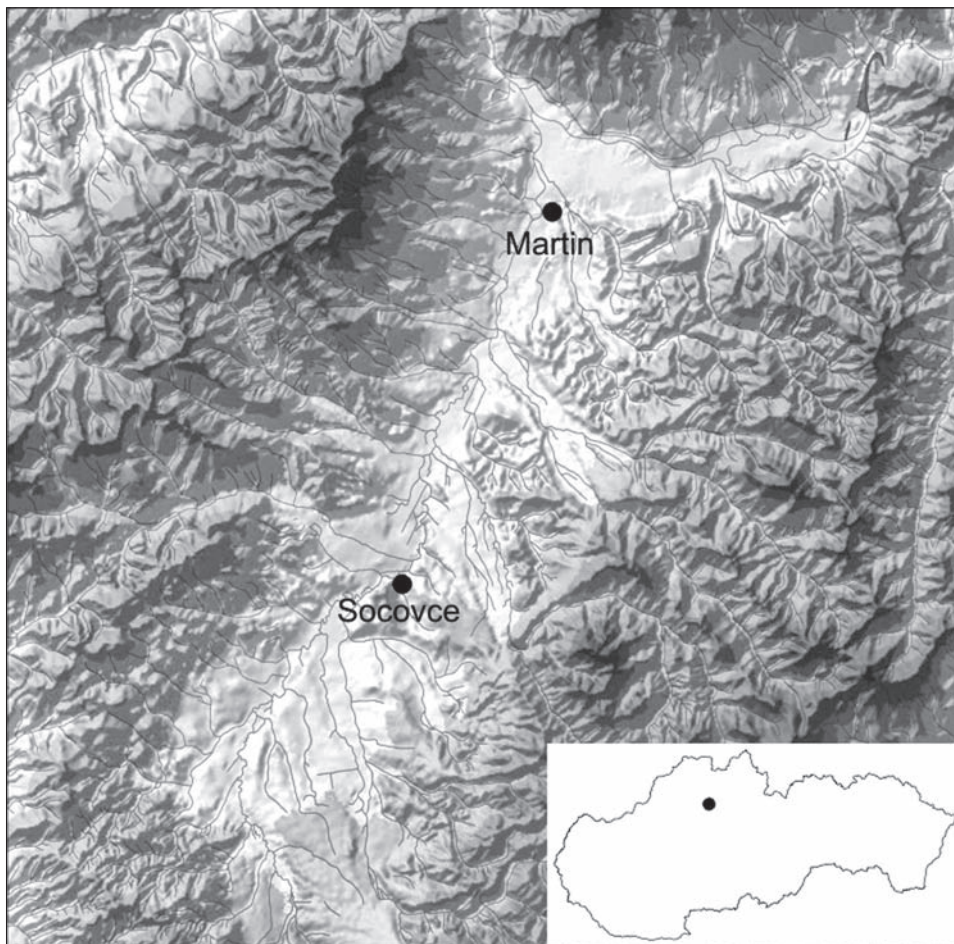
Abstract: This contribution presents the results of archaeological and archive research into the Church of the Birth of the Virgin Mary in Socovce. The church, situated in the centre of the Turčianská kotlina basin, is believed to be one of the oldest buildings in the region, although the first reliable record of it is mid-13th century. Brief rescue research into the church exterior has revealed masonry foundations that are probably related to the earliest phase of the building, before the first half of the 13th century. The research has also turned up the remains of a charnel house, several graves without goods and the monolithic tombstones (one with a carved cross) typical of Slovakia between the 11th century and the early 14th century. A small hoard of Redwitz-type denars (1430–1434) was found under the foundations of the Gothic presbytery.

Key words: Slovakia – Socovce – Middle Ages – sacred architecture.

Základné informácie o lokalite a výsledky archívneho výskumu

Socovce (okr. Martin) ležia uprostred Turčianskej kotliny, na pravom brehu rieky Turiec, necelých 20 km južne od Martina (obr. 1, 2). Rímskokatolícky Kostol Narodenia Panny Márie stojí nad severozápadným okrajom obce, na menšej plošine severného svahu kopca Stráža (534 m n. m.), dominujúceho širokému okoliu (obr. 3). Plošina tvorí okraj rozsiahleho (160 ha) výšinného opevneného sídliska z doby halštatskej a laténskej (Janšák 1929, 20–21, obr. 21, 22; Pieta 1982, 222). Podľa Š. Janšáka hradisko pozostávalo z postupne vybudovaných 13 „nádvorí“, pričom kostol s cintorínom sa nachádza na juhovýchodnom okraji 11. „nádvorí“ (obr. 4). Je možné, že poloha Stráža bola osídlená aj v dobe rímskej, staršie nálezy mincí cisárov Claudia I. (41–54), Valeriána I. (253–260), Galliena (253–268) a bronzová spona púchovskej kultúry však nie sú jednoznačne lokalizované (Eisner 1933, 219, 232, Ondrouch 1964, 77, 121). Nález niekoľkých črepov stredovekej keramiky naznačuje isté využitie polohy Stráža aj v tomto období (Socovce nedat.).

Vznik obce sa väčšinou kladie už do 11. storočia (Beňko 1996, 82), pričom jej názov je odvodzovaný od mena posesora týchto majetkov – istého Socu (Stanislav 1947, 58). Význam obce v období raného stredoveku zvyšovala jej poloha na spojnici dvoch dôležitých komunikácií vedúcich z Ponitria na Považie. Koncom 13. storočia, resp. začiatkom 14. storočia, však nastal odklon ciest – namiesto prechodu cez rieku Turiec pri Socovciach sa začal využívať brod v severnejšie položených Príbovciach, čím postupne klesal aj význam osady (Klein 1985, 96–97). Na dôležitosť osady v spomínanom období poukazuje aj najstaršie písomne doložené trhové miesto v Turci, nachádzajúce sa práve pri kostole (Beňko 1996, 82; Dejiny 1986, 192). Kostol, ktorého patrocínium dalo nadiho názov jednej z častí Socoviec (Svätá Mara), už v minulosti pokladali viacerí autori za jeden z najstarších v regióne. E. Mályusz ho dokonca považoval za prvý kresťanský chrám v Turci (Mályusz 1922, 88). Podľa J. Beňku dali kostol postaviť zoborskí benediktíni na začiatku 12. storočia.

Obr. 1. Socovce (okr. Martin). Vyznačenie polohy obce v rámci Slovenska a Turčianskej kotliny.
 Abb. 1. Socovce (Bez. Martin). Lage der Gemeinde in der Slowakei und im Turzbecken.

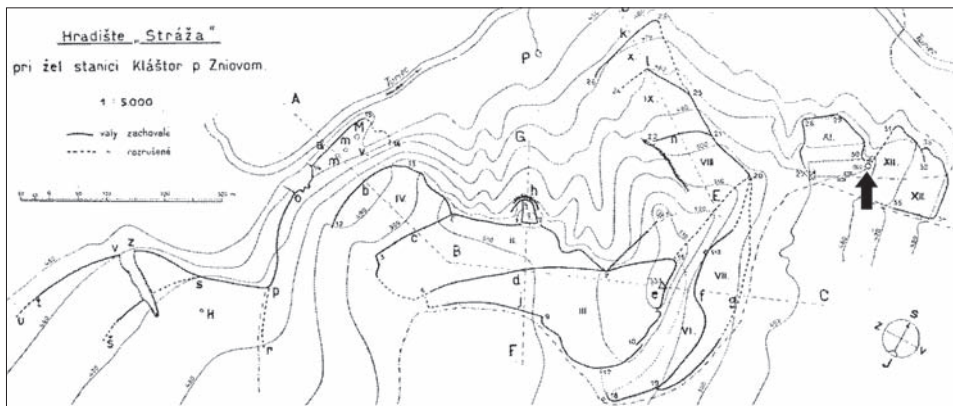
Títo vlastnili Kláštor pod Znievom a jeho okolie spolu s Diviackovcami. Kláštor pod Znievom sa stal cirkevným centrom ich turčianskych majetkov a súčasne sídlom Turčianskeho vicearchidiakonátu, zahŕňajúceho aj územie Oravy (Beňko 1996, 40, 82). Socovce boli až do konca prvej polovice 13. storočia (1240) vlastníctvom rodiny Diviackovcov z veľmožského rodu Hunt-Poznanovcov (Beňko 1996, 82). Ako samostatný rod vznikli v druhej polovici 12. storočia a ich rozsiahle pozemkové vlastníctvo sa rozkladalo v Turci a na hornej Nitre, s centrom na hrade Vyšehrad (Lukačka 2002, 111). Aj prvá hodnoverná zmienka o kostole z 15. januára 1258 súvisí práve s rodom Diviackovcov (CDSI II, 408 č. 591). Niekedy pred rokom 1257 (CDSI II, 407 č. 588) bezdetný komes Budimír Diviacky testamentárne odkázal majetok v Bošanoch spolu so sluhami Torchom a Horbasom manželke ako náhradu za veno, ktorá ho darovala do večnej držby „cirkvi svätej Márie vo Vyšehrade“ (*ecclesie sancte Marie de Wysagrad*). Túto „cirkev“ s výnosmi z pozemkov pôvodne patriacich k Vyšehradu Budimír zanechal konventu premonštrátov v Kláštore pod Znievom. S protestom proti obsahu testamentu svojho strýka komesa Budimíra a jeho manželky vystúpili Kozmas a Bán, synovia Folkmara. Sprostredkovateľom dohody medzi Folkmarovými synmi a prepoštom turčianskych premonštrátov sa stal nitriansky biskup Vincent. Prepoš sa vzdal pozemkov v Bošanoch v prospech Diviackovcov za 9 hrivien striebra (CDSI II, 408 č. 591). Duchovný

Obr. 2. Socovce (okr. Martin). Situovanie Kostola Narodenia Panny Márie na mape 3. vojenského mapovania (1876).
 Abb. 2. Socovce (Bez. Martin). Lage der Kirche Mariä Geburt auf einer Karte der 3. Militärischen Kartierung (1876).

Obr. 3. Socovce (okr. Martin). Pohľad zo severozápadu na situovanie Kostola Narodenia Panny Márie na úpätí kopca Stráža. Foto M. Samuel.
 Abb. 3. Socovce (Bez. Martin). Blick von Nordwesten auf die Lage der Kirche Mariä Geburt am Fuß des Bergs Stráža. Foto M. Samuel.

Obr. 4. Socovce (okr. Martin). Hradište Stráža podľa Š. Janšáka s vyznačením polohy Kostola Narodenia Panny Márie. Foto M. Samuel.

Abb. 4. Socovce (Bez. Martin). Burgwall Stráža nach Š. Janšák mit eingezeichneter Lage der Kirche Mariä Geburt. Foto M. Samuel.

správu svätomarského kostola podľa neskorších údajov naďalej zabezpečovali turčianski premonštráti. Hoci niektorí autori kostol „cirkvi svätej Márie vo Vyšehrade“ lokalizovali na hradisko Vyšehrad (Lukačka 2004, 138) alebo do Vyšehradného – dnes časť Nemeckého Pravna (CDSI II, 575), prikláňame sa k interpretácii starších historikov a J. Beňku, ktorí tento kostol jednoznačne situovali do časti Socoviec – Svätej Mary (Beňko 1996, 57). Tento názor podporuje aj druhá zmienka v listine z 26. septembra 1258, zaznamenávajúca metáciu Stránky – časti Socoviec. Spomína sa v nej hraničný bod „vrch, ktorý je pod Kostolom Blahoslavennej Panny Márie“ (*montem, qui est sub ecclesia virginis gloriose*). V spomínanej donácii kráľ Belo IV. vyčlenil z kráľovského majetku v chotári Socoviec zem vo veľkosti 4 popluží, neskôr nazývanej Stránka, ktorú „za vernosť a službu daroval Benediktovi a Petrovi, synom Čepana, svojim kamenárom“ a ich potomkom a povýšil ich medzi synov jobagiónov hradu Turiec. V doterajšej literatúre sa za kamenára mylne považoval Čepan, nie jeho synovia, hoci sa v listine, rovnako aj v regeste slovenského diplomatára, uvádza množné číslo (*lapicidibus nostris*), čiže kamenárom našim (CDSI II, 425 č. 612). Táto správa sa súčasne považuje za prvú zmienku o kamenároch z územia Slovenska.

Po Diviackovcoch sa za vlády Bela IV. (1235–1270), niekedy po roku 1258, stal majiteľom Socoviec istý Rečko. V roku 1272, hneď po nástupe na trón, Ladislav IV. Kumánsky (1272–1290) odobral kráľovské Socovce (pôvodne majetok Diviackovcov) Rečkovi a následne ich daroval znievskym premonštrátom (Beňko 1996, 56, 85). Túto donáciu potvrdil v roku 1293 Ondrej III. (HOKI 130). Premonštráti vlastnili Socovce až do prvej tretiny 16. storočia, keď ich na krátke obdobie získali ostrihomskí arcibiskupi a v roku 1586 jezuiti (Žažová 2008, 230–234).

Ďalšia z nepočetných stredovekých zmienok o kostole sa viaže na začiatok 14. storočia, do obdobia bojov o uhorský trón a rozpínajúcej sa moci domácej oligarchie. „Za čias Matúša palatína z Trenčína, keď kostol obsadil samotný palatín, zhorela istá listina v Kostole Blahoslavennej Panny Márie na vrchu“ (*privilegium... in Ecclesia beate Virginis de monte... repositum... tempore Mathei Palatini, de Trinchinio, in dicta Ecclesia per pertinentes ad ipsum Palatinum esset combustum*). Svedectvo z roku 1331 o násilnom prepade kostola Matúšom Čákom, počas ktorého zhoreli tu uchovávané písomnosti (CDH VIII/6, 123), potvrdzuje, že sakrálny objekt slúžil aj na úschovu písomností zo svetského prostredia. Kostol Blahoslavennej Panny Márie „na vrchu“ sa spomína aj v súpise pápežských desiatok z rokov 1332–1337 v Nitrianskom archidiakonáte (*Michaelis plebanus Beate Marie Virginis de Monte*). Farár Michal mal príjem do 100 grošov a odviedol desiatok vo výške 10 grošov (MVS I, 90 č. 517). Kňaz s menom Michal (*Michael de Beate Virgine*) vystupuje

ako svedok aj v listine z roku 1360 (Beňko 1996, 134). Turčiansky konvent v roku 1392 potvrdil kostolu dar v podobe nejakej zeme od Jána, Pavlovho syna zo Socoviec. Donácia sa zachovala tranzumovaná v listine z roku 1447 a spomína sa tu „Kostol Blahoslavenej Panny Márie na vrchu v Socovciach“ (*Ecclesiae Beatae M. Virginis de Monte Szoczoc*).¹ Posledná stredoveká zmienka o kostole pochádza z roku 1499. V sťažnosti Andreja Justha uvádza, že „na majetku Socovce... vo farskom kostole“ (*in possessione Zochowche... in ecclesiam parochiali*) sa v roku 1497 zišli turčianski zemanovia a Tomáš Benický nazval žalobcu Andreja Justha, napriek jeho šľachtickému pôvodu, zlodejom, ktorý mu ani za 200 zlatých nemienil odpustiť.²

Ďalšie známe zmienky o kostole pochádzajú z novoveku. Sú to hlavne kanonické vizitácie, podávajúce svedectvo aj o vzhľade stavby. V roku 1695 bol kostol opísaný ako kamenná stavba, zaklenutá vo svätyni, v časti lode (južná prístavba³) a sakristii, v ostatnej časti (hlavná loď) s trámovým stropom. Zdobená bola tromi oltármi: Blahoslavenej Panny Márie, sv. Alžbety a Bolestnej Panny Márie. Mala jednoduchú emporu, drevenú zvonnicu a ohradový múr, ktorý bol okolo cintorína s kostolom veľmi poškodený. V drevenej zvonici viseli v tom čase štyri nevysvätené zvony. Patrónom kostola boli jezuiti sídlaci v Kláštore pod Znievom a po prvýkrát sa spomína aj zasvätenie stavby presnému mariánskemu sviatku – Narodeniu Panny Márie (*Ecclesia est Dicata Beatae Mariae Virginis Nata*). Do farnosti patrili obyvatelia až 11 osád, okolo 800 katolíkov a 100 protestantov, pričom vo farnosti sa nachádzali ešte kostoly v Príbovciach a Jazernici.⁴ V roku 1733 kráľovskí komisári napísali o socovskom kostole nasledovné: „*Tento kostol je v celej župe najstarší, jestvoval už pred približne piatimi storočiami*“ a o 4 roky neskôr sa zmieňujú o „najstaršom kostole, ktorý si vyžaduje mnoho opráv kvôli poškodeným múrom“ (*Ecclesia antiquissima, multis reparationibus ob ruinosas muros indiget*; A Magyar Tudományos Akadémia 1976, 198). Z písomných prameňov vyplýva, že v druhej polovici 18. storočia bol kostol v havarijnom stave, niekedy medzi rokmi 1767–1771 stavba musela byť podporetá drevenými podperami. V roku 1771 miestny farár žiadal uhorskú kráľovnú Máriu Teréziu o príspevok na opravu kostola a k svojej žiadosti priložil aj rozpočet vypracovaný ešte v roku 1767 kremnickým murárskym majstrom Ignáčom Getzegom a tesárskym majstrom Andrejom Benedom. Ďalší rozpočet na výstavbu veže na priečelí a opravu klenieb vypracovali murársky majster Ignác Peter Bócz a tesársky majster Matej Ippovetz v roku 1774. Kostol aj fara boli vtedy už v dezolátnom stave, hrozilo ich zrušenie. Notár Turčianskej župy k žiadosti o finančnú podporu na opravu z 9. augusta 1774, adresovanej Miestodržiteľskej rade, pripojil aj nedatované a nesignanované projekty s pôdorysom stavby, priečelím novej veže, pôdorysom a priečelím novej budovy fary a nákrasy krovu (obr. 5).⁵ Kráľovná Mária Terézia súhlasila s finančnou podporou na rekonštrukciu kostola vo výške 1 000 zlatých. Vyslaná komisia pred opravou v júli 1775 konštatovala: „*Čo sa týka obnovy menovaného kostola a výstavby fary... v kostole, ktorý je celý stavbou z pevného materiálu a ktorého pripojená predná časť (južná loď) je dobre zaklenutá a podporetá kamennými stĺpmi, si opravu vyžaduje len zadná časť.*“ V nasledujúcich rokoch sa prikróčilo k stavebným úpravám, ktoré sa však nerealizovali úplne podľa projektov, keďže sa neprikróčilo k výstavbe veže (A Magyar Tudományos Akadémia 1976, 198–201). Z podpory poskytnutej kráľovnou bolo v roku

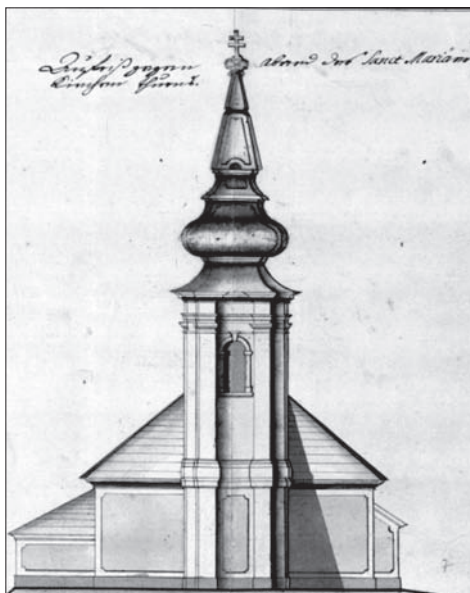
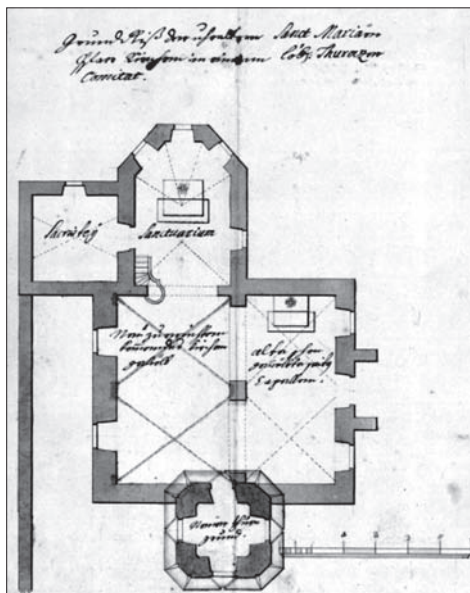
¹ Magyar Országos Levéltár Budapest, Diplomatika Levéltár (ďalej len MOL DL) 14 035.

² MOL DL 63 452. J. Beňko v súvislosti s každodennými spormi medzi zemanmi píše: „*Napr. v roku 1497 Tomáš z Beníc z neznámych pohnútok vtrhol do svätomarského kostola, zničil jeho zariadenie a vypálil ho. Stoličným súdom bol odsúdený na zaplatenie 200 zlatých.*“ Ako zdroj uvádza listinu so signatúrou MOL DL 63 450. Porov. Beňko 1996, 216, pozn. č. 1952. V listine s touto signatúrou sa však svätomarský kostol ani jeho vypálenie vôbec nespomína. Neuvádza ho ani I. Borsa v regeste listiny s touto signatúrou MOL DL 63 450. Porov. Borsa 1991, 198 č. 555.

³ Prímási Levéltár Esztergom (ďalej len PLE), Liber visitationis 24, rok 1731, fol. 495.

⁴ PLE, Liber visitationis 9, rok 1695, fol. 53.

⁵ Magyar Országos Levéltár Budapest, Helytartótanácsi Levéltár, C 38 Acta cassae parochorum, No. 78, 43. csomó, fol. 7–8, 29, 38.

Obr. 5. Socovce (okr. Martin). Kostol Narodenia Panny Márie. Plán prestavby kostola z obdobia okolo roku 1774. Magyar Országos Levéltár Budapest. Foto E. Nagy Czikkelyné.

Abb. 5. Socovce (Bez. Martin). Kirche Mariä Geburt. Umbauplan der Kirche aus der Zeit um 1774. Ungarisches Staatsarchiv Budapest. Foto E. Nagy Czikkelyné.

1778 financované zaklenutie lode a pokrytie novou strechou. Podľa záznamov z roku 1821 obnova pokračovala aj počas panovania Jozefa II. v 80. rokoch 18. storočia. Kostol bol vydláždený, vymalovaný vápnom a v roku 1811 celý pokrytý šindľom. V kostole mala kryptu rodina Rakovských. Pri kostole stála drevená zvonica a nad svätyňou malá drevená vežička. V kostole bola drevená empora s organom a tri oltáre: hlavný oltár Narodenia Panny Márie, na evanjeliovej strane oltár sv. Jána Evanjelistu a na epistolovej strane oltár Najsvätejšej Trojice. Podľa zápisu vizitátora sa tradovalo, že svätomarský kostol bol založený v časoch sv. Štefana kráľa (1000–1038), ale bol zničený pohanmi a od základov postavený dcérou Bela IV. sv. Margitou okolo roku 1252.⁶ Na „starobylosť“ socovského kostola sa v novovekých prameňoch poukazuje viackrát. Farár Michal Thurn v roku 1771 o jeho počiatkoch napísal: „Prví kresťania najjasnejšieho Uhorského kráľovstva, žijúci v tom čase medzi pohanmi, skromnými silami v oných dobách veľmožov [vybudovali] a najzbožnejšie zasvätili tento kostol Blahoslavenej Panne Márii, matke nášho Spasiteľa najdrahšieho, Pána Ježiša Krista, na ktoromsi vrchu Turiec, ľudovo Malé Socovce nazývaného tiež Stráža, uprostred rozsiahlych a temných lesov, blízko hraníc s pohanmi.“ (A Magyar Tudományos Akadémia 1976, 198). Zaujímavý je aj opis kostola banskobystrického biskupa, pamiatkara Arnolda Ipolyiho, uverejnený v schematizme Banskobystrickej diecézy z roku 1876. Pomerne podrobne opisuje kostol situovaný na vršku s cintorínom obohnaným múrom. Konštatuje, že svätyňa polygonálneho tvaru má gotickú klenbu, ktorej rebrá sa hviezdicovito zbiehali do dvoch svorníkov. Podobne aj kaplnka Najsvätejšej Trojice na južnej strane, oddelená dvomi oblúkmi, má sieťovú gotickú klenbu s dvomi svorníkmi. Polkruhový víťazný oblúk oddeľuje svätyňu od lode zaklenutej v roku 1779. Ipoly spomína tri gotické úzke dvojité okná, členené stredovým prútom vo svätyni, a rovnako gotické okná v kaplnke. Pôvodné gotické okná v lodi boli nahradené novými počas obnovy v roku 1779. Západný vstup do kostola vznikol krátko pred opisom kostola, bočný (južný) spolu s portálom do sakristie sú

⁶ Rímskokatolícka cirkev, Biskupstvo Banská Bystrica, Archív, Kanonické vizitácie Banskobystrickej diecézy (ďalej len Biskupstvo Banská Bystrica, Archív), Kanonická vizitácia 1821, sign. CV 7, fol. 1–6.

gotické. Pri vchode do sakristie sa uvádza pastofórium a pod sakristiou krypta. V kaplnke Najsvätejšej Trojice stála (tak ako doteraz) „starobyľá“ kamenná krstiteľnica šesťuholníkového tvaru. V exteriéri na južnej stene svätyne bola ešte viditeľná stredoveká nástenná maľba s motívom sv. Krištofa. Spomína sa aj nápis na víťaznom oblúku z roku 1779 (Ipoly 1876, 265–266), informujúci, že miestny kňaz bol v roku 1225 predvolaný svedčiť, keď kostol napriek vojnovým udalostiam a bez ochrancu ostal neporušený: „Za svedectva starobyľých dokumentov v roku 1225 farár tohto kostola bol predvolaný kvôli svedectvu k socovskej štatúcii, a pretože kostol vo víre bojov ostal neporušený, musíme zvolať so sv. Pavlom: vskutku nepochopiteľné sú Jeho rozhodnutia.“ (*Testantibus Antiquissimis Documentis Anno 1225 Parochus hujus, occasione statutionis Szoszovszkiana, pro Testimonio vocatus fuit, et quia Ecclesia hoc inter tanta Bellorum disturbia inviolata permansit, exclamare cum S. Paulo debemus: vere incomprehensibilia Iudicia Ejus*).⁷ V závere 16. storočia bol kostol vďaka podpore rodiny Benickovcov a Trnovskovcov obsadený luteránmi (prvá správa 1580) a až do roku 1709 (s výnimkou rokov 1622–1628 a 1673–1683) patril evanjelickej cirkvi (Kürthy–Glocková 2007, 68).

Súčasný stav a výsledky architektonicko-historického výskumu

Dvojlodový kostol pozostáva zo staršej severnej lode (obr. 6) s pristavaným polygonálnym presbytériom (obr. 7), sakristie a mladšej južnej lode (obr. 8). Kostol, obkolesený cintorínom, susedí z južnej strany s budovou bývalej farskej školy (dnes súkromný majetok). Dodnes sú v teréne identifikovateľné základy bývalej fary, ktorá stála vyššie na svahu vo vzdialenosti asi 50 m. Zvyšky zaniknutého ohradového múru už nie sú pozorovateľné, jeho približný priebeh naznačuje len morfológia terénu. Súčasný cintorín sa oproti pôvodnému, vymedzenému ohradovým múrom, rozšíril hlavne smerom na západ.

Stavebný vývoj kostola analyzoval na základe vizuálneho pozorovania už Václav Mencl, ktorý južnú loď datoval do obdobia okolo roku 1500, nejednotný názor však mal na výstavbu polygonálneho presbytéria a hlavnej lode kostola. Podrobný architektonicko-historický výskum kostola sa uskutočnil až v roku 2006. L. Kürthy a B. Glocková datujú stavebný vývoj objektu do piatich základných vývojových etáp, od prvej polovice 13. storočia až po prelom 18. a 19. storočia (obr. 9). Z prvej etapy (1. polovica 13. storočia) sa zachovali časti obvodového muriva hlavnej (severnej) lode. Druhá (hypotetická) vývojová etapa (14. storočie?) zahŕňa len časť východnej a západnej obvodovej steny sakristie a časť severnej steny presbytéria (za predpokladu rovného uzáveru pôvodnej svätyne kostola). Počas tretej vývojovej etapy, datovanej autormi výskumu do 2. polovice 14. storočia až začiatku 15. storočia, vznikla severovýchodná, východná, juhovýchodná a južná stena polygonálneho presbytéria s opornými piliermi. Vonkajšiu južnú stenu presbytéria vyzdobili nástennou maľbou, zobrazujúcou sv. Krištofa, ktorá vyplňala takmer celú výšku steny (v súčasnosti je silne poškodená a motív takmer neidentifikovateľný). V interiéri sa z tejto stavebnej etapy zachovali výklenky slúžiace na bohoslužobné účely a kamenné pastofórium s kovovou mriežkou. Štvrtú, neskorogotickú etapu (koniec 15. storočia až začiatok 16. storočia), reprezentuje pristavba južnej bočnej lode. Vstup do lode sprostredkoval portál v jej južnej stene, lemovaný dvojicou oporných pilierov. V piatej vývojovej etape (koniec 18. storočia až začiatok 19. storočia (archívny výskumom sa spresnilo obdobie barokových stavebných úprav na prelom 70./80. rokov 18. storočia), vznikla súčasná klenba v hlavnej lodi (dve polia pruskej klenby), dva oporné piliere pristavané k severnej stene hlavnej lode kostola a dvojica okien v tej istej stene. V osi západnej steny hlavnej lode vznikol nový vstupný otvor a nad ním nový okenný otvor. Na južnej strane vybudovali predsieň (vložením klenby medzi dvojicu stredovekých oporných pilierov). V tejto etape sa budujú nové steny sakristie s dvojicou oporných pilierov. Drobné úpravy z konca 19. a začiatku 20. storočia sa obmedzili na interiér kostola (nová tribúna v hlavnej lodiatď.). V roku 1914 postavili pri kostole novú železobetónovú zvonnicu. Porušená

⁷ Biskupstvo Banská Bystrica, Archív, Kanonická vizitácia 1821, sign. CV 7, fol. 2.

Obr. 6. Socovce (okr. Martin). Kostol Narodenia Panny Márie. Pohľad zo severozápadu. Foto M. Samuel.

Abb. 6. Socovce (Bez. Martin). Kirche Mariä Geburt. Blick von Nordwesten. Foto M. Samuel.

Obr. 7. Socovce (okr. Martin). Kostol Narodenia Panny Márie. Pohľad z juhovýchodu. Foto M. Samuel.

Abb. 7. Socovce (Bez. Martin). Kirche Mariä Geburt. Blick von Südosten. Foto M. Samuel.

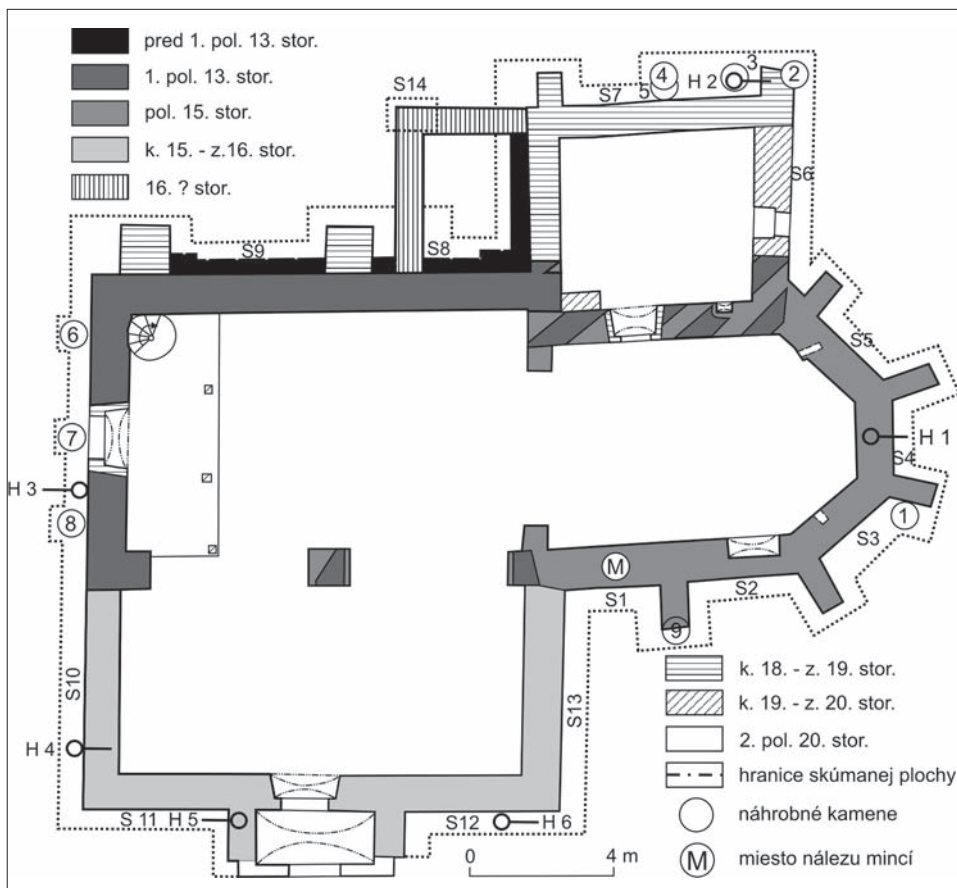
Obr. 8. Socovce (okr. Martin). Kostol Narodenia Panny Márie. Pohľad z juhu. Foto M. Samuel.

Abb. 8. Socovce (Bez. Martin). Kirche Mariä Geburt. Blick von Süden. Foto M. Samuel.

statika budovy si vyžiadala v roku 1936 obmurovanie všetkých oporných pilierov a v roku 1952 ich podbetónovanie. Opravy a úpravy kostola rôzneho rozsahu (domurovanie východnej steny sakristie) sa uskutočnili aj v poslednej tretine 20. storočia (Kürthy-Glocková 2007, 66–75). Poznatky získané architektonicko-historickým výskumom doplnil a upravil následný archeologický výskum.

Archeologický výskum

Záchranný archeologický výskum rímskokatolíckeho Kostola Narodenia Panny Márie v Socovciach sa uskutočnil v roku 2009, v súvislosti s realizáciou statického zabezpečenia stavby, ktorá bola už dlhší čas v havarijnom stave. Výskum prebiehal v ryhách vyhlbených pri vonkajších stenách kostola (obr. 9). Pred začiatkom samotného výskumu bolo potrebné asanovať betónové sokle, priliehajúce po celom obvode stavby k jeho stenám a odstrániť nefunkčnú odvlhčovaciu drenáž. Situovanie archeologických sond určoval hlavne rozsah stavebných prác. Podľa pôvodného projektu mali byť sanačné ryhy pri stenách kostola široké len 40 cm. Keďže pri takejto šírke nebolo možné dosiahnuť požadované parametre ryhy (hĺbka 40 cm pod základovú škaru a podkopanie základov do vzdialenosti 40 cm od líca základových murív), bolo nutné ryhy rozšíriť o 20–40 cm, čím sa zväčšila aj skúmaná plocha. Ako sa ukázalo, značnú časť pôvodnej archeologickej situácie zničilo podbetónovanie oporných pilierov kostola v roku 1952 a odvlhčovacia drenáž, vybudovaná v 90-tych

Obr. 9. Pôdorys kostola s vyznačením hlavných stavebných fáz. Upravené a doplnené podľa Kürthy-Glocková 2007.

Abb. 9. Grundriss der Kirche mit eingezeichneten Hauptbauphasen. Modifiziert und ergänzt nach Kürthy-Glocková 2007.

rokov 20. storočia (obr. 10). Betónová sanácia väčšinou siahala až po základovú škáru murív (90–130 cm), odvlhčovacia drenáž do hĺbok 60–90 cm. Na miestach nezničených zásahmi z 20. storočia sa nachádzala pevná svetlohnedá ílovitá hlina, premiešaná s drobnými kameňmi a zlomkami kostí. Na skúmanej ploche sme odkryli zvyšky šiestich hrobov (obr. 9). Všetky hroby boli silne porušené mladšími zásahmi, takže sa zachovali len nepatrné zvyšky kostier. V troch prípadoch (H 1, 2, 6) sa hroby nachádzali v subpozícii pod základovými murivami kostola. Situovanie hrobu 1 pod základovým murivom východného úseku polygonálneho presbytéria dokazuje, že pôvodný kostol mal menšiu svätyňu, okolo ktorej sa pochovávalo. Žiadny z hrobov neobsahoval datovateľný materiál. Odkryli sme tiež

Obr. 10. Socovce (okr. Martin). Kostol Narodenia Panny Márie. Sonda 1. Odkryté základové murivo svätyne kostola s vyznačením miesta nálezu mincí. Foto M. Samuel.

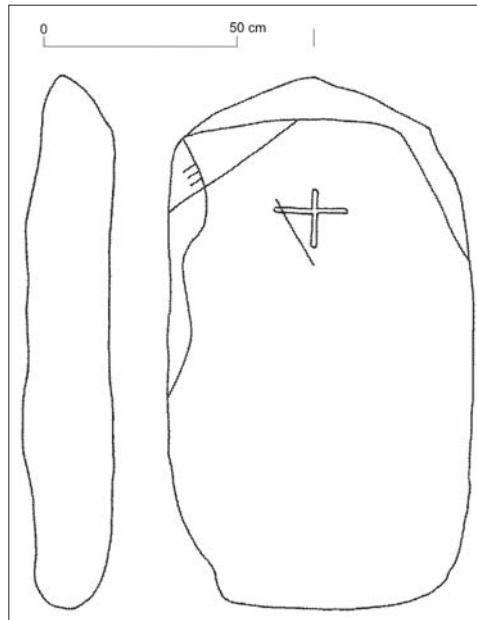
Abb. 10. Socovce (Bez. Martin). Kirche Mariä Geburt. Sonde 1. Freigelegtes Fundamentmauerwerk des Kirchenaltarraums mit eingezeichneter Stelle, an der die Münzen gefunden wurden. Foto M. Samuel.

Obr. 11. Socovce (okr. Martin). Kostol Narodenia Panny Márie. Sonda 3. Náhrobný kameň č. 1, odkrytý pri uzávere svätyne kostola. Foto M. Samuel.

Abb. 11. Socovce (Bez. Martin). Kirche Mariä Geburt. Sonde 3. Grabstein Nr. 1, freigelegt am Abschluss des Kirchenaltarraums. Foto M. Samuel.

niekoľko monolitných náhrobných kameňov (obr. 9). Nachádzali sa buď v sondách (7 kusov) alebo sekundárne zamurované v základoch kostola (2 kusy). Väčšinou len nahrubo opracované kamene mali rôzne tvary a rozmery, pestré bolo aj ich petrografické zloženie (zlepenec, travertín, vápenec). V blízkosti ani v širšom okolí kostola sa nenachádzal ani jeden kameň na povrchu terénu, všetky ležali pod jeho povrchom (15–100 cm). Najlepšie opracovaný kameň sa našiel tesne pri juhovýchodnom opornom pilieri presbytéria v hĺbke 30–60 cm. Veľká (130 × 80 × 20 cm) kamenná platňa ležala v šikmej polohe a bola orientovaná dlhšou osou paralelne so západnou stenou oporného piliera (obr. 11). Kamenná platňa mala tvar obdĺžnika so zaoblenými rohmi a na jej vrchnej, takmer rovnej ploche sa nachádzali zreteľné stopy po opracovaní (obr. 12). V hornej tretine plochy bol vyrytý rovnoramenný krížik a ďalšie dve lineárne línie (obr. 13). Ďalšie tri náhrobné kamene (č. 3, 4, 5) sme odkryli pri severnej stene sakristie (obr. 14). Kamene 3 a 4 boli uložené na sebe, pričom spodný ležal už na intaktnom podloží. Zvyšné náhrobné kamene (č. 6, 7, 8) sa našli pri západnej stene kostola. Ani v jednom prípade sa pod kameňmi nenachádzal hrob, z čoho vyplýva, že všetky odkryté kamene ležali v sekundárnej polohe. V snahe zabrániť poškodeniu kameňov počas podbetónovania základov kostola, väčšinu náhrobných kameňov sme premiestnili mimo sanačné ryhy. Takéto monolitné, len nahrubo opracované kamene sa vyskytujú na území Slovenska od 11. do začiatku 14. storočia (Hanuliak 1979). V súčasnos-

Obr. 12. Socovce (okr. Martin). Kostol Narodenia Panny Márie. Sonda 3. Nákras náhrobného kameňa č. 1. Kresba R. Javor.

Abb. 12. Socovce (Bez. Martin). Kirche Mariä Geburt. Sonde 3. Aufriss des Grabsteins Nr. 1. Zeichnung R. Javor.

Obr. 13. Socovce (okr. Martin). Kostol Narodenia Panny Márie. Sonda 3. Detail kríža vyrytého na vrchnej strane náhrobného kameňa č. 1. Foto M. Samuel.

Abb. 13. Socovce (Bez. Martin). Kirche Mariä Geburt. Sonde 3. Detail des an der Oberseite von Grabstein Nr. 1 eingegritzten Kreuzes. Foto M. Samuel.

ti ich evidujeme na takmer štyridsiatich lokalitách, Socovce sú len druhou lokalitou z územia Turca – prvýkrát sa našli pri výskume Kostola sv. Martina v Martine (Budinský-Krička 1942–1943). V priebehu výskumu sme odkryli základové murivá kostola. Murivo najstaršej stojacej stavebnej fázy kostola bolo tvorené lomovými, ale aj zbieranými kameňmi pestrého petrografického zloženia. Rôzne veľké (max. 60 × 30 cm) kamene, spájané hrubozrnnou hlinito-pieskovou maltou s výrazným podielom riečneho štrku, vytvárali nepravidelné riadky. Podobný charakter malo aj murivo presbytéria, len jeho malta bola jemnozrnnjšia s výrazne bielou vápennou zložkou. Líca odkrytých murív boli, zrejme v dôsledku výstavby drenáže, značne poškodené a miestami sa v nich nachádzali väčšie kaverny. V priestore medzi severnou stenou lode kostola a sakristiou sme odkryli zvyšky zaniknutej architektúry (obr. 15, 16). Jej polohu už pred zahájením výskumu naznačoval mierne (5–10 cm) vyvýšený terén a čiastočne obnažený väčší kameň (po začistení sa ukázalo, že tvoril nárožie stavby). Odkryté murivo, široké cca 70 cm, pozostávalo z menších lomových kameňov a obliakov, spájaných veľkým množstvom hrubozrnnnej malty s malým podielom vápna. Stavba s vonkajšími rozmermi 370 × 450 cm mala obdĺžnikový pôdorys a bola pristavaná k západnej stene sakristie a severnej lodi kostola. Jej funkciu kostnice naznačuje vrstva ľudských kostí zachytená v interiéri stavby, vrstva kostí hrubá 20–40 cm, odkrytá v exteriéri stavby, vznikla až počas jej asanovania. Vzhľadom na stratigrafickú situáciu predpokladáme, že kostica vznikla na prelome stredoveku a novoveku, zanikla niekedy v 2. polovici 18. storočia, pravdepodobne počas barokovej prestavby (na pláne prestavby zo začiatku 70-tych rokov 18. storočia nie je zakreslená). V sonde 7 sme odkryli základové murivo západnej steny sakristie. Po znížení terénu do hĺbky 80–90 cm sa ukázalo, že murivo sakristie ležalo na korune ďalšieho kamenného muriva, ktoré bolo odsadené od líca základov sakristie 30–35 cm (obr. 17). Murivo pozostávalo z väčších kameňov, spájaných svetlosivou hrubozrnnou maltou. Nie je vylúčené, že toto murivo predstavuje zvyšky základov staršej stredovekej sakristie. V sondách pri severnej stene lodi kostola (S8, S9) sme v hĺbkach 60–100 cm odkryli korunu ďalšieho muriva, ktorého líce bolo odsadené miestami až 65 cm od líca severnej steny kostola. Koruna tohto muriva mala veľmi nepravidelný povrch, pretože bola výrazne poškodená pri budovaní odvodňovacej drenáže. Liate základové murivo siahajúce do hĺbok 140–160 cm od dnešného povrchu terénu tvorili väčšinou veľké (max. 45 × 20 × 20 cm) kamene pestrého petrografického zloženia, spájané hrubozrnnou (ka-

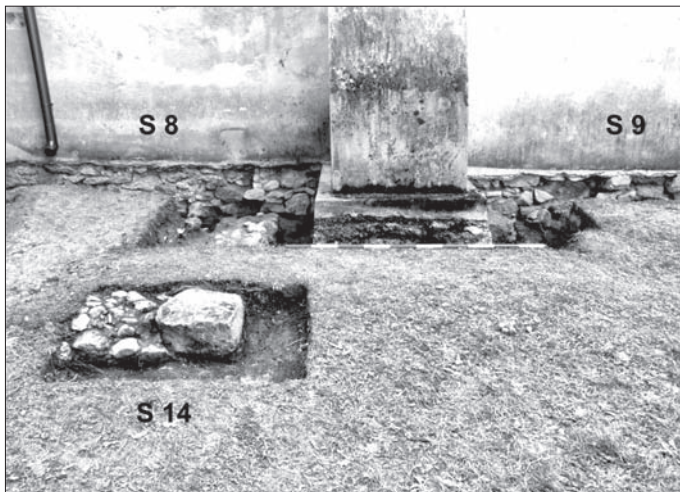

Obr. 14. Socovce (okr. Martin). Kostol Narodenia Panny Márie. Sonda 7. Národné kamene č. 3, 4, 5, odkryté pri sakristii kostola. Foto M. Samuel.

Abb. 14. Socovce (Bez. Martin). Kirche Mariä Geburt. Sonde 7. Grabsteine Nr. 3, 4, 5, freigelegt an der Sakristei. Foto M. Samuel.

Obr. 15. Socovce (okr. Martin). Kostol Narodenia Panny Márie. Pohľad zo západu na odkryté základové murivá zaniknutej kostnice. Foto M. Samuel.

Abb. 15. Socovce (Bez. Martin). Kirche Mariä Geburt. Blick von Westen auf die freigelegte Fundamentmauer des verschwundenen Beinhauses. Foto M. Samuel.

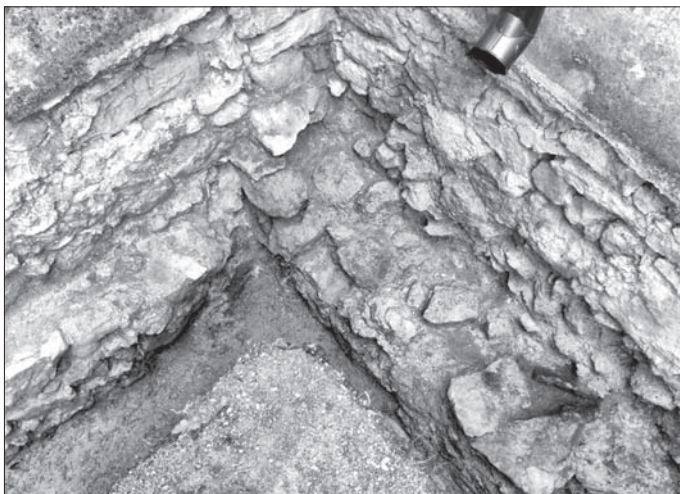
Obr. 16. Socovce (okr. Martin). Kostol Narodenia Panny Márie. Pohľad zo západu na odkryté základové murivá oporného piliera lode (vpredu) a zaniknutej kostnice (vzadu). Foto M. Samuel.

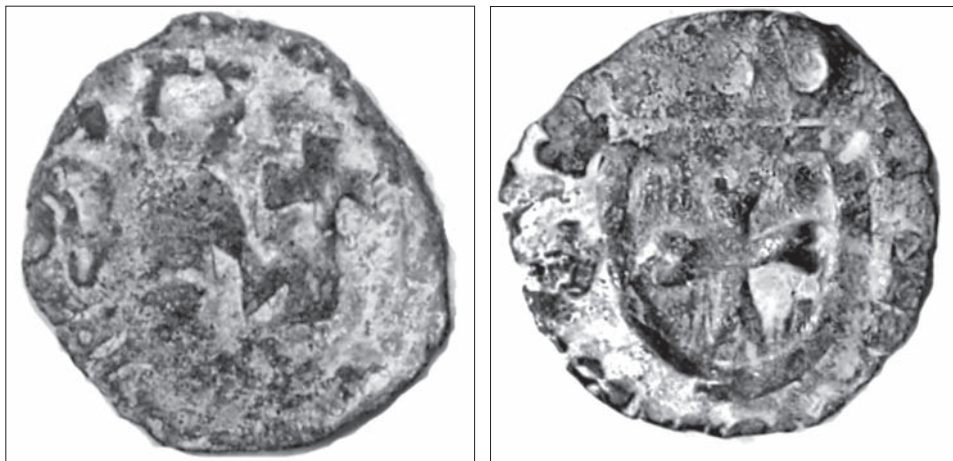
Abb.16. Socovce (Bez. Martin). Kirche Mariä Geburt. Blick von Westen auf die freigelegte Fundamentmauer eines Kirchenschiffstützpfelers (vorne) und des verschwundenen Beinhauses (hinten). Foto M. Samuel.

Obr. 17. Socovce (okr. Martin). Kostol Narodenia Panny Márie. Sonda 8. Odkryté základové murivá lode (vpravo) a sakristie (vľavo) kostola. Foto M. Samuel.

Abb. 17. Socovce (Bez. Martin). Kirche Mariä Geburt. Sonda 8. Freigelegte Fundamentmauer des Kirchenschiffs (rechts) und der Sakristei (links). Foto M. Samuel.

Obr. 18. Socovce (okr. Martin). Kostol Narodenia Panny Márie. Najlepšie zachovaná minca typu Redwitz (1430–1434). Foto M. Samuel.

Abb. 18. Socovce (Bez. Martin). Kirche Mariä Geburt. Das am besten erhaltene Exemplar der gefundenen Münzen vom Typ Redwitz (1430–1434). Foto M. Samuel.

mienky do 1 cm) maltou okrovej farby. Predpokladáme, že toto murivo, odkryté takmer v celej dĺžke severnej steny kostola, predstavuje základové murivo najstaršej, doteraz neznámej fázy kostola, pochádzajúcej spreď 1. polovice 13. storočia. V sonde 1, počas podkopávania základov južnej steny presbytéria, v hĺbke 130 cm, cca 40 cm od líca základov (obr. 10) smerom dovnútra sa na úrovni základovej škáry našiel zhluk mincí a menší medený pliešok (obr. 18). Pri vyberaní mincí sa najmenej jedna minca rozpadla, zvyšných šesť sa podarilo zachrániť. Pokiaľ bolo možné v obmedzenom priestore sondy zistiť, mince nevtvorili súčasť hrobu. Napriek zlému stavu ich zachovania sa podarilo zistiť, že všetky sú denáre typu Redwitz (Samuel–Hunka 2011). Mikuláš Redwitz bol veliteľ vojsk Rádu nemeckých rytierov a hlavný komorský gróf Sedmohradska, ktorého 2000 vojakov pôsobilo v rokoch 1430–1434 v pohraničnom banáte Severino, na južnej hranici Uhorského kráľovstva. Mali tu brániť prilehlé územie pred útokmi osmanských vojsk, snažiacich sa preniknúť do Uhorska. Kráľ Žigmund im na rôzne potreby spojené s touto výpravou nechal vo viacerých mincovniach (Kremnica, Košice, možno aj Baia Mare) vyraziť denáre. Zdá sa, že v Severine bolo vyrazených niekoľko emisií Redwitzových denárov valašského typu. Najstaršie, z rokov 1432–1433, boli asi denáre s vyšším obsahom striebra a kvalitnejším umeleckým a technickým stvárnením. Mladšie mince, zo záveru roku 1433 a z roku 1434, boli emisie denárov vyrobených zo zmesi s nízkym obsahom striebra a s nekvalitne vypracovanými námetmi. Takéto sa objavili na území dnešného západného a čiastočne aj stredného Slovenska. Socovské mince sú však razené na medenom kotúčiku, ktorého povrch je potiahnutý len veľmi tenkou vrstvou striebra. Nie je vylúčené, že ide o falzá podobné tým, ktoré sa našli v jaskyni pri Zlatej diere na Spiši (Hunka–Soják 2008, 28–30). Celkovo sa mince typu Redwitz našli v 12 lokalitách Slovenska, nález zo Socoviec je prvým v Turci. Nález mincí bezprostredne pod základmi polygonálneho presbytéria umožnil posunúť dobu jeho výstavby oproti výsledkom stavebno-historického výskumu z 2. polovice 14. storočia – začiatku 15. storočia, do obdobia po roku 1434.

Súčasne s archeologickým výskumom sa uskutočnil georadarový prieskum v interiéri kostola. Naznačil prítomnosť starších murív pod podlahou dnešnej svätyne a potvrdil existenciu krypty v západnej časti sakristie (Tirpák 2009, Samuel–Tirpák, v tlači). Výrazné anomálie namerané vo svätyni kostola naznačujú prítomnosť staršieho presbytéria s kvadratickým pôdorysom.

Záver

Archeologickým a archívnym výskumom Kostola Narodenia Panny Márie v Socovciach (okr. Martin) sa získali nové poznatky o tejto stavbe, stojacej na dominantnej polohe uprostred Turčianskej kotliny. Archívnym prieskumom stredovekých aj novovekých historických prameňov sa doplnili a spresnili doteraz známe informácie o samotnom objekte kostola, ale aj o obci Socovce. Význam tejto osady, situovanej pri brode cez rieku Turiec na spojnicí dvoch, v stredoveku dôležitých komunikácií z Ponitria a Pohronia na Považie, naznačuje aj najstaršie písomne doložené trhové miesto v Turci, ktoré sa nachádzalo práve pri kostole. „Svätomarský“ kostol je všeobecne považovaný za jeden z najstarších v Turci, tradícia a viaceré novoveké pramene kladú jeho vznik už do čias uhorského kráľa sv. Štefana (1000–1038). Prvá hodnoverná správa – donácia kráľa Belu IV. (1235–1270) pre kamenárov Petra a Benedikta, však pochádza až z roku 1258. Na architektonicko-historický výskum, ktorý datoval najstaršiu stojacu stavebnú fázu do 1. polovice 13. storočia nadviazal záchranný archeologický výskum v exteriéri stavby. Hoci bol výrazne priestorovo aj časovo limitovaný, preskúmaním plôch pozdĺž stien kostola sa podarilo získať nové poznatky o stavebnom vývoji objektu a pochovávaní v jeho okolí. Odkrylo sa niekoľko nekompletných hrobov bez nálezov a niekoľko monolitných kamenných náhrobných kameňov, aké sa na území Slovenska vyskytujú od 11. storočia do začiatku 14. storočia (na území Turca ide len o druhú lokalitu, kde sa tento spôsob pochovávania potvrdil). Jeden z kameňov mal na povrchu vyrytý rovnoramenný kríž. Poznatky o vývoji objektu doplnilo objavenie zvyškov kostnice pristavanej k sakristii a lodi kostola. Najdôležitejším výsledkom výskumu však bolo odkrytie starších (pred 1. polovicou 13. storočia) základov kostola pod severnou stenou lode a základov najstaršej stredovekej sakristie. Prekvapujúcim bol aj nález šiestich mincí typu Redwitz pod základmi presbytéria, čo umožnilo posunúť datovanie jeho výstavby do obdobia po rokoch 1430–1434. Predpoklady o prítomnosti staršieho presbytéria s kvadratickým pôdorysom, ktoré naznačil georadarový prieskum, môže overiť až archeologický výskum v interiéri kostola.

Príspevok vznikol v rámci riešenia GP VEGA 2/0023/11.

Táto štúdia vznikla s podporou Agentúry na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-0269-07.

Literatúra

- BEŇKO, J., 1996: Starý Turiec. Martin.
- A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA, 1976: A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának Forráskiadványai XII. Acta Cassae Parochorum. Egyházmegyék szerint besorolt iratok 5. füzet. Esztergomi egyházmegyé, 1733–1779. A–M. Művészettörténeti adatok (Bónisné Wallon, E.–Sprenger, M., edd.). Budapest.
- BORSA, I., 1991: A Justh család levéltára 1274–1526. Budapest.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V., 1942–1943: Prvé nálezy staroslovenských radových pohrebíšť hradištných na strednom Slovensku, SbNM 36–37, 13–62.
- CDH: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis VIII/6 (Fejér, G., ed.). Budae 1837.
- CDSl: Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II (Marsina, R., ed.). Bratislava 1987.
- EISNER, J., 1933: Slovensko v pravěku. Bratislava.
- DEJINY, 1986: Dejiny Slovenska I. Bratislava.
- HANULIAK, M., 1979: Hroby pod náhrobnými kameňmi v 11.–14. storočí, SlArch 27, 167–183.
- HOKl: Hazai oklevéltár. 1234–1536 (Nagy, I.–Deák, F.–Nagy, G., ed.). Budapest 1879.
- HUNKA, J.–SOJÁK, M., 2008: Zaujímavé námety na minciach typu Redwitz v kontexte nových objavov, Numizmatika 22, 27–31.
- IPOLY, A., 1876: Schematismus historicus diocesis Neosoliensis pro anno saeculari MDCCCLXXVI. Neosolii.
- JANŠÁK, Š., 1929: Slovenské hradiská z doby hallstattskej, Sborník Muzeálnej Slovenskej Spoločnosti 23, 20–25, obr. 27–28.
- KLEIN, B., 1985: Príspevok k historicko-geografickej lokalizácii cestnej siete Zvolenského komitátu, Vlastivedný zborník Považia XV, 87–131.
- KÜRTHY, L.–GLOCKOVÁ, B., 2007: Socovce. Kostol Narodenia Panny Márie, rkp. nálezovej správy z umeleckohistorického a stavebno-historického výskumu uložená v Krajskom pamiatkovom úrade v Žiline.

- LUKAČKA, J., 2002: Formovanie vyššej šľachty na západnom Slovensku. Bratislava.
 – 2004: Z dejín starých Bošian, *Studia historica Tyrnaviensia* V, 137–146.
- ONDROUCH, V., 1964: Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku. Bratislava.
- PIETA, K., 1982: Die Puchov kultur. Nitra.
- SAMUEL, M., v tlači: Záchraný výskum pri Kostole Narodenia Panny Márie v Socovciach, AVANS 2009. Nitra.
- SAMUEL, M.–HUNKA, J., 2011: Nález mincí typu „Redwitz“ z výskumu Kostola Narodenia Panny Márie v Socovciach, *Slovenská numizmatika* XIX, 146–156.
- SAMUEL, M.–TIRPÁK, J., v tlači: Georadarový prieskum interiéru Kostola Narodenia Panny Márie v Socovciach (okr. Martin). *Interdisciplinaria archaeologica*. Nitra.
- MVS: Monumenta Vaticana Slovaciae. Tomus I. Rationes collectorum pontificiorum in annis 1332–1337 (Sedlák, V., ed.). Trnavae – Romae 2008.
- SOCOVICE, nedat.: Socovce, rkp. nálezovej správy uložená v AÚ SAV, č. 1340/57.
- STANISLAV, J., 1947: Odkryté mená slovenských miest a dedín. Bratislava.
- ŠMILAUER, V., 1932: Vodopis starého Slovenska. Praha – Bratislava.
- TIRPÁK, J., 2009: Socovce. Odborný posudok nedeštruktívneho archeologického výskumu geofyzikálnym meraním, rkp. nálezovej správy uložená v AÚ SAV, č. 16897/09.
- ŽAŽOVÁ, H., 2008: Stredoveké premonštrátske kláštory v slovenskej časti územia bývalého Ostrihomského arcibiskupstva, rkp. nepubl. dizertačnej práce uložená v Historickom ústave SAV. Bratislava.

Zoznam použitých nepublikovaných archívnych prameňov

- Magyar Országos Levéltár Budapest, Diplomatika Levéltár 14 035 a 63 452.
- Magyar Országos Levéltár Budapest, Helytartótanácsi Levéltár, C 38 Acta cassae parochorum, No. 78, 43. csomó, fol. 7, 8, 29, 38.
- Prímási Levéltár Esztergom, Liber visitationis 9, rok 1695, fol. 53 a Liber visitationis 24, rok 1731, fol. 495.
- Rímskokatolícka cirkev, Biskupstvo Banská Bystrica, Archív, Kanonické vizitácie Banskobystrickej diecézy, Kanonická vizitácia 1821, sign. CV 7, fol. 1–6.

Soupis literatury neprošel redakční úpravou.

Das Literaturverzeichnis wurde nicht redaktionell bearbeitet.

Zusammenfassung

Die Kirche Mariä Geburt in Socovce (Die Ergebnisse der archäologischen Grabung und der Archivforschung)

Die Gemeinde Socovce (Bez. Martin) liegt im Zentrum des Turzbeckens (Abb. 1, 2) am rechten Ufer der Turz ungefähr 20 km südlich von Martin. Die römisch-katholische Kirche Mariä Geburt steht am Nordwestrand der Gemeinde (Abb. 3) auf einem kleineren Plateau des die weite Umgebung dominierenden Bergs „Stráža“ (534 m ü.d.M.). Das Plateau bildet den Rand einer ausgedehnten (160 ha) befestigten Höhensiedlung aus der Hallstatt- und Latènezeit (Abb. 4). Die Entstehung der Gemeinde wird meist schon in das 11. Jahrhundert gelegt, wobei ihr Name von einem Gutsbesitzer – einem gewissen Soc – abgeleitet wird. Durch ihre Lage an der Verbindungslinie zweier wichtiger vom Neutal ins Waagtal führender Verkehrswege wurde die Bedeutung der Gemeinde im frühen Mittelalter noch gesteigert. Ende des 13. Jahrhunderts, bzw. Anfang des 14. Jahrhunderts wurde der Wegeverlauf jedoch geändert, da man anstelle des Übergangs über die Terz bei Socovce eine Furt in der nördlicher gelegenen Gemeinde Příbovce zu nutzen begann, wodurch die Siedlung dann immer mehr an Bedeutung verlor. Auf die Wichtigkeit der Siedlung im erwähnten Zeitraum deutet auch der älteste schriftlich belegte Marktplatz in Turz hin, der sich gerade an der Kirche befand. Obwohl die Kirche von einigen Forscher als die älteste in der Region Turz angesehen wird und mehrere neuzeitliche Quellen die Entstehung der Kirche bereits in die Zeit des ungarischen Königs Stephan des Heiligen (1000–1038) legen, stammt die älteste glaubwürdige Nachricht über sie erst aus dem Jahr 1258. Diese Schenkung von König Bela IV. (1235–1270) für die Steinmetzen Peter und Benedikt stellt zugleich die erste Erwähnung des Steinmetzhandwerks auf dem Gebiet der Slowakei dar. Eine Urkunde aus dem Jahr 1331, die darauf hindeutet, dass während einer Belagerung der Kirche durch Truppen von Matthäus Csák von Trentschin (1252–1321) in ihr mehrere Schriftstücke von Adligen aus der Umgebung verbrannt, bestätigt, dass die Kirche auch als Aufbewahrungsort für Dokumente weltlichen Inhalts gedient haben muss. Die zweischiffige Kirche besteht aus dem älteren Nordschiff (Abb. 6) mit angebautem polygonalen Altarraum (Abb. 7), einer Sakristei und aus dem jüngeren Südschiff (Abb. 8). Die architektonisch-historische Untersuchung der Kirche unterteilt die Baugeschichte des Objektes über den Zeitraum zwischen der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts und der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert in fünf Grundentwicklungsetappen (Abb. 9). Im Rahmen einer Rettungsgrabung wurde das Exterieur der Kirche Mariä Geburt in Socovce untersucht, vor allem der Raum bei den Außenwänden der Kirche. Das wichtigste

Ergebnis der Grabung war die Freilegung der älteren (vor Mitte 13. Jhd.) Fundamente der Kirche unter der Nordwand des Schiffs und der Fundamente der ältesten mittelalterlichen Sakristei (Abb. 17). Überraschend war der Fund mehrerer monolithischer Grabsteine (Abb. 10–14). Solche Grabplatten kommen auf dem Gebiet der Slowakei in der Zeit zwischen dem 11. Jahrhundert und dem Anfang des 14. Jahrhunderts vor. In der Region Turz wurden sie bislang nur bei der Pfarrkirche St. Martin in Martin gefunden. Außergewöhnlich ist der Fund eines Grabsteins mit eingeritztem gleicharmigen Kreuz. Der Fund von sechs Münzen vom Typ Redwitz (Abb. 18) unter den Fundamenten des Altarraumes ermöglicht eine Verschiebung der Datierung in den Zeitraum nach den Jahren 1430–1434. Die Erkenntnisse über die Baugeschichte des Objekts wurden noch durch die Entdeckung von Resten eines an Sakristei und Kirchenschiff angebauten neuzeitlichen Beinhauses ergänzt (Abb. 15–16). Die Annahme von der durch eine Georadaruntersuchung angedeuteten Existenz eines älteren Altarraums mit quadratischem Grundriss lässt sich erst durch eine archäologische Grabung im Innern der Kirche verifizieren.

Der vorliegende Beitrag entstand im Rahmen des Förderprojekts GP VEGA 2/0023/11.

Die Entstehung vorliegender Studie wurde von der Agentur zur Förderung von Forschung und Entwicklung auf Grundlage des Vertrags Nr. APVV-0269-07 gefördert.

RNDr. Mgr. Marián **Samuel**, Archeologický ústav SAV v Nitre, Akademická 2, SK 649 21 Nitra,
marian.samuel@hotmail.sk

PhDr. Henrieta **Žažová**, PhD., Archív Pamiatkového úradu SR, Cesta na Červený most 6, 814 06 Bratislava,
henrieta.zazova@pamiatky.gov.sk

